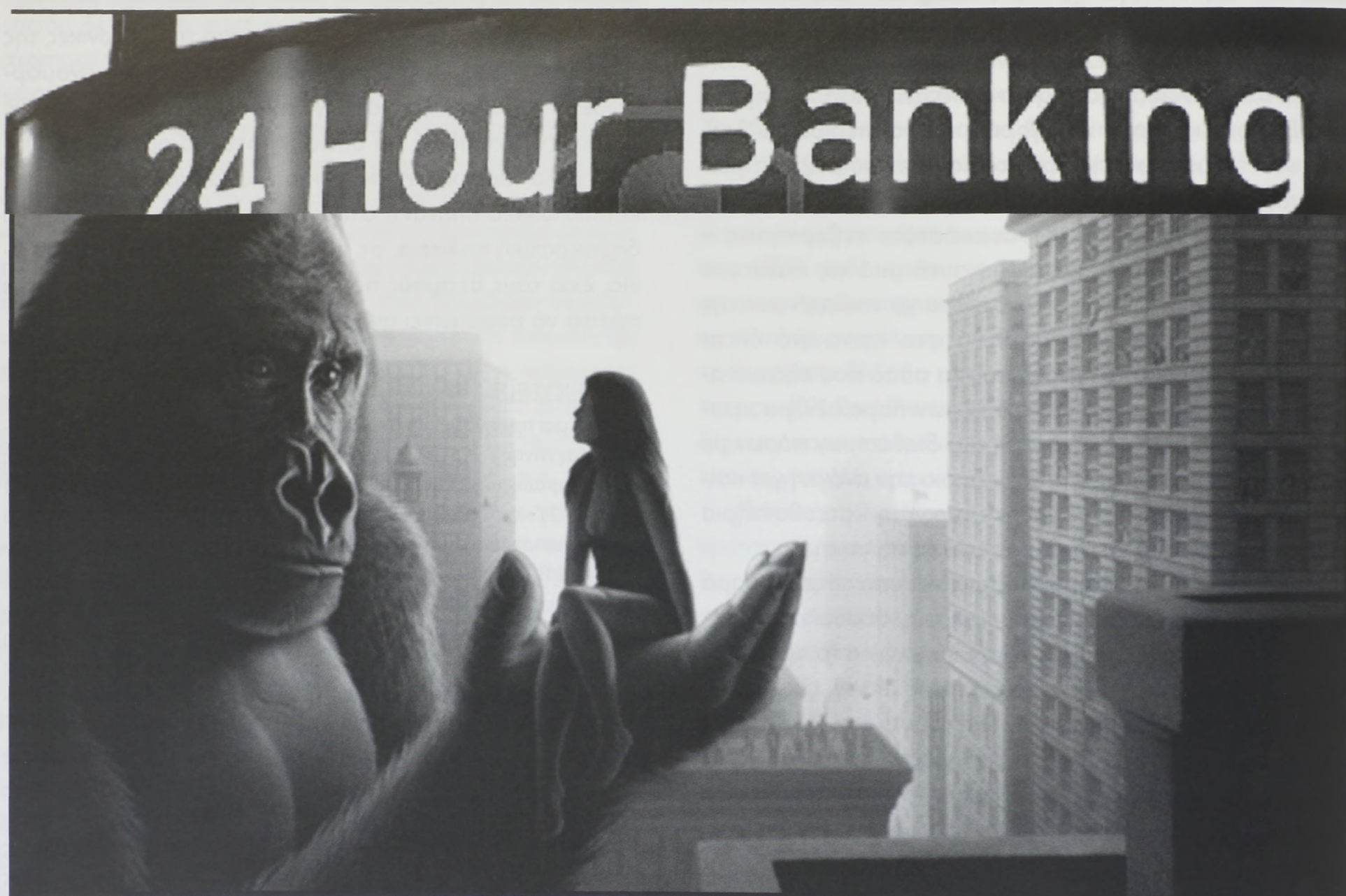

Η ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ

ΑΛΕΞΗΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Εισαγωγή

Η οξύτατη οικονομική κρίση που εμφανίστηκε στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια ως αποτέλεσμα της παγκόσμιας κρίσης, σε συνδυασμό με τον τρόπο αντιμετώπισής της που ακολουθείται στα πλαίσια της ζώνης του ευρώ, έχει ως βασικό της αποτέλεσμα τη ραγδαία επιδείνωση της θέσης των εργαζομένων, τη μεγάλη μείωση της απασχόλησης και την αντίστοιχη αύξηση της ανεργίας. Στην εργασία αυτή, παρουσιάζονται οι εξελίξεις σε βασικές διαστάσεις της δομής της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα σε μία συγκριτική βάση. Στόχος της είναι να παρέχει στον αναγνώστη μία γενική εικόνα της κατάστασης στην αγορά εργασίας, καθώς και μία πιο αναλυτική παρουσίαση των ζητημάτων του «κρυμμένου» εργατικού δυναμικού (κρυφή ανεργία) και της εξέλιξης του χρόνου εργασίας. Ως σημείο αναφοράς λαμβάνεται το α' εξάμηνο του 2009, όταν η κρίση δεν είχε ακόμη εμφανιστεί στην Ελλάδα, ενώ ως τελικό σημείο λαμβάνεται το α' εξάμηνο του 2012.

Θα πρέπει, εδώ, να σημειωθεί ότι παρότι τα στατιστικά δεδομένα, που προέρχονται από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (στο εξής ΕΕΔ) της ΕΛΣΤΑΤ είναι πολύ πρόσφατα (αφού η στατιστική επεξεργασία τους, πριν καταστούν διαθέσιμα

Ο Αλέξης Ιωαννίδης διδάσκει οικονομικά της εργασίας στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

(aioann@socadm.duth.gr)

διαρκεί κάποιο χρονικό διάστημα), η μεταβολή των μεγεθών της απασχόλησης και της ανεργίας είναι τόσο ραγδαία, που το ποσοστό ανεργίας έχει ήδη αυξηθεί σημαντικά. Αυτό δεν μειώνει την αξία των συμπερασμάτων της συγκριτικής ανάλυσης που ακολουθεί, αφού η επικείμενη εξέλιξη της αγοράς εργασίας αναμένεται να ενισχύσει περαιτέρω τα συμπεράσματα αυτά.

Ραγδαία μείωση της απασχόλησης και αύξηση της ανεργίας

Οι βασικοί δείκτες της ελληνικής αγοράς εργασίας (Πίνακας 1) κυριαρχούνται από την πρωτοφανή για τα παγκόσμια μεταπολεμικά δεδομένα μείωση της απασχόλησης και

σχέση με 77,3%) όσο και σε σχέση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Απαιτείται, βέβαια, προσοχή στην εξαγωγή αιτιακών συμπερασμάτων, αφού η σχετική βελτίωση της θέσης των γυναικών μπορεί να είναι αποτέλεσμα άλλων παραγόντων, όπως για παράδειγμα της μεγάλης μείωσης της απασχόλησης σε κλάδους στους οποίους κυριαρχούν οι άνδρες και όχι της μείωσης των εις βάρος τους διακρίσεων. Παραμένει, ωστόσο, γεγονός ότι η σχετική τους θέση βελτιώθηκε.

Ωστόσο, είναι μόνο σχετική η βελτίωση της θέσης των γυναικών. Συνολικά, γυναίκες και άνδρες υποφέρουν εντονότατα από την ανεργία και δυστυχώς ακόμη περισσότερο από ό,τι οι επίσημες μετρήσεις φανερώνουν. Αυτό συνά-

Πίνακας 1. Απασχολούμενοι, άνεργοι και εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα

Κατάσταση απασχόλησης	α2009	α2012	Ποσοστό μεταβολής %
0-14	1568729	1586509	1,1
Άρρενες	808090	817981	1,2
Θήλεις	760639	768528	1,0
Απασχολούμενοι	4485784	3837950	-14,4
Άρρενες	2710750	2286178	-15,7
Θήλεις	1775034	1551772	-12,6
Άνεργοι (Ποσοστό)	462343 (9,3%)	1120097 (22,6%)	142,3
Άρρενες	197402 (6,8%)	560693 (19,7%)	184,0
Θήλεις	264941 (13,0%)	559404 (26,5%)	111,1
Εργατικό Δυναμικό	4948127 (67,4%)*	4958047 (67,7%)*	0,2
Άρρενες	2908152 (78,8%)	2846871 (77,3%)	-2,1
Θήλεις	2039975 (55,9%)	2111176 (58,1%)	3,5
Μη οικονομικά ενεργοί	4304527	4404274	2,3
Άρρενες	1604559	1725916	7,6
Θήλεις	2699968	2678358	-0,8
Σύνολο πληθυσμού	10821383	10948830	1,2

Πηγή: Επεξεργασία μικροδεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ

* Στις παρενθέσεις, το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό για τις ηλικίες 15-64 ετών

τη συνεπαγόμενη αύξηση του αριθμού και του ποσοστού των ανέργων. Η πραγματική κατάσταση είναι ακόμη χειρότερη, αφού υπάρχει ένα σημαντικό τμήμα της ανεργίας που δεν φαίνεται στις στατιστικές μετρήσεις, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια. Αξίζει, επίσης, να σχολιαστεί το γεγονός ότι η μείωση της απασχόλησης είναι μεγαλύτερη για τους άνδρες σε σχέση με τις γυναίκες και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την πολύ μεγαλύτερη αύξηση του ποσοστού ανεργίας μεταξύ των ανδρών σε σχέση με αυτό των γυναικών. Αυτό, βέβαια, δεν αρκεί για να ανατραπεί η πρωτιά των γυναικών σε ποσοστό ανεργίας (26,5% σε σύγκριση με το 19,7% των ανδρών), ωστόσο μπορεί να ειπωθεί ότι η κρίση λειτουργεί εξισωτικά ως προς τα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των δύο φύλων. Το ενδιαφέρον αυτό φαινόμενο γίνεται ακόμη πιο έντονο από το γεγονός ότι η συμμετοχή των ανδρών στο εργατικό δυναμικό μειώνεται ενώ αυξάνεται αυτή των γυναικών, παρότι παραμένει ακόμη αρκετά χαμηλή, τόσο σε σχέση με τους άνδρες (58,1% σε

γεται από τη μελέτη των επιπτώσεων της κρίσης στη συμμετοχή των κατοίκων της χώρας στο εργατικό δυναμικό, που είναι η μία από τις δύο ποσοτικές διαστάσεις της συνολικής προσφοράς εργασίας. Όπως είναι φανερό από τον Πίνακα 1, το εργατικό δυναμικό παρουσιάζει μία πολύ μικρή αύξηση (0,2%), ενώ ο πληθυσμός ηλικίας 15 και άνω αυξάνεται κατά 1,2%. Το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό της εργάσιμης ηλικίας (15-64) αυξάνεται ελάχιστα. Η αύξηση αυτή είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού της μείωσης της συμμετοχής των ανδρών κατά 1,5% και της αύξησης των γυναικών κατά 2,2%.

Όπως είναι γνωστό, κατά τη διάρκεια των κρίσεων παρατηρούνται δύο ξεχωριστά φαινόμενα που έχουν αντίθετη επίδραση στην προσφορά εργασίας.¹ Αφενός, λόγω πιθανής απώλειας της εργασίας από ένα μέλος της οικογένειας, κάποιο ή κάποια άλλα μέλη που μέχρι τότε δεν εργάζονταν εντάσσονται τώρα στο εργατικό δυναμικό και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της προσφοράς ερ-

γασίας (υπόθεση του προστιθέμενου εργάτη). Αφετέρου, η μείωση της πιθανότητας για εύρεση εργασίας, λόγω της υψηλής ανεργίας, οδηγεί τμήμα του εργατικού δυναμικού στην απόσυρση από τη δραστήρια προσπάθεια εύρεσης εργασίας και άρα από το εργατικό δυναμικό (υπόθεση αποθαρρυσμένου εργάτη). Όπως φαίνεται, λόγω της κρίσης έχει μειωθεί το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στο εργατικό δυναμικό. Αυτό προφανώς σημαίνει ότι οι αποθαρρυσμένοι εργάτες μεταξύ των ανδρών ξεπερνούν τον αριθμό των προστιθέμενων εργατών. Το αντίθετο ισχύει για τις γυναίκες.

Κρυφό εργατικό δυναμικό και κρυφή ανεργία

Η ΕΕΔ και γενικότερα οι στατιστικές έρευνες που ακολουθούν την τυποποίηση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (International Labour Organization) προϋποθέτουν, εκτός των άλλων, τη συνεχή και δραστήρια προσπάθεια εύρεσης εργασίας για να καταχωρηθεί κάποιος ερωτώμενος ως άνεργος. Η προσέγγιση αυτή επικρίνεται, γιατί δεν καταφέρνει να καταγράψει ως ανέργους αυτούς που αποθαρρύνθηκαν από την ατελέσφορη προσπάθεια εύρεσης εργασίας και απλά σταμάτησαν να προσπαθούν, ενώ είναι διαθέσιμοι για άμεση ανάληψη εργασίας, εάν τους παρουσιασθεί η ευκαιρία, και βρίσκουν εργασία, όταν η οικονομία βρίσκεται στο επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Η ύπαρξη αυτού του «κρυμμένου» από τις στατιστικές έρευνες εργατικού δυναμικού (και αντίστοιχα της κρυφής ανεργίας) αποδεικνύεται και στα πλαίσια μακροοικονομικών υποδειγμάτων των οικονομικών κύκλων, χρησιμοποιείται για τον υπολογισμό της πραγματικής προσφοράς εργασίας και υπολογίζεται με διάφορους τρόπους.² Αν και υπάρχει, όπως είναι αναμενόμενο, διαμάχη για το εάν πρέπει οι αποθαρρυσμένοι εργάτες να προσμετρούνται στο εργατικό δυναμικό και επομένως στους ανέργους, η άποψή μας είναι ότι αυτή είναι η σωστή προσέγγιση και επομένως το πο-

σοστό ανεργίας είναι υψηλότερο από αυτό που φάνηκε στον Πίνακα Ι.

Θα πρέπει, επίσης, να προστεθεί ότι το κρυμμένο εργατικό δυναμικό αποτελείται κατά ένα μόνο μέρος του από τους αποθαρρυσμένους εργάτες. Υπάρχουν και άλλες αιτίες δημιουργίας κρυφού εργατικού δυναμικού και επομένως κρυφής ανεργίας. Η υποαπασχόληση των μισθωτών, όπως εκφράζεται με τη μη επιθυμητή μερική απασχόληση και από τον συνήθη σε σχέση με τον επιθυμητό χρόνο εργασίας τους είναι μία ακόμη πηγή κρυφής ανεργίας. Μέρος της κρυφής ανεργίας «κρύβεται», επίσης, στην κατηγορία της απλήρωτης εργασίας στις οικογενειακές επιχειρήσεις. Τέλος, και πιο έντονα στην Ελλάδα, υπάρχει μία σημαντική μερίδα εργαζομένων, οι αυτοαπασχολούμενοι, οι οποίοι παρουσιάζουν πολύ μεγάλο κίνδυνο υποαπασχόλησης, η οποία δεν καταγράφεται στις στατιστικές μετρήσεις. Μπορούν, επίσης, να προστεθούν και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της εργασίας, όπως η χαμηλή παραγωγικότητα και η χαμηλή χρήση δεξιοτήτων ως πρόσθετοι παράγοντες υποαξιοποίησης του εργατικού δυναμικού.

Όσον αφορά την αποθάρρυνση των εργατών, με συνέπεια την αποχώρησή τους από το εργατικό δυναμικό, μπορεί να γίνει πιο φανερή από την ανάλυση των διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Η μείωση της συμμετοχής των ανδρών (ηλικίας 15-64) στο εργατικό δυναμικό μπορεί να ερμηνευτεί κυρίως ως αποτέλεσμα της απογοήτευσης και απομάκρυνσης από την αναζήτηση εργασίας. Με δεδομένο ότι υπάρχει ταυτόχρονα και το φαινόμενο του προστιθέμενου εργάτη, η αποθάρρυνση είναι ακόμη μεγαλύτερη από το 2,1%. Αντίστοιχα, για τις γυναίκες, παρά το ότι κυριαρχεί το φαινόμενο του πρόσθετου εργάτη (αφού υπάρχει αύξηση της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό) αναμένεται να υπάρχει και σε αυτές αποθάρρυνση, η οποία πιθανόν να είναι ισχυρότερη από αυτή των ανδρών.

Πίνακας 2. Κατάσταση απασχόλησης ανά ομάδες ηλικιών										
Κατάσταση απασχόλησης										
Ηλικίες	Απασχολούμενοι		Άνεργοι		Ποσοστό ανεργίας%		Ποσοστό συμμετοχής%		Μη οικονομικά ενεργοί	
	α2009	α2012	α2009	α2012	α2009	α2012	2009α	2012α	α2009	α2012
0-14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15-24	261977	149430	89501	166762	25,5	52,7	31,15	29,31	776817	762712
25-34	1188519	908759	168280	395857	12,4	30,3	85,18	86,56	236114	202564
35-44	1320343	1208088	109210	286238	7,6	19,2	85,12	86,75	249950	228263
45-54	1082827	1012978	71018	201883	6,2	16,6	76,38	77,45	356843	353761
55-64	547248	496958	23587	67347	4,1	11,9	43,71	41,87	734989	783291
65-74	73553	53404	747	2010	1,0	3,6	6,84	5,11	1011489	1029472
>75	11317	8333	0	0	-	-	1,19	0,79	938324	1044212
Πηγή: Επεξεργασία μικροδεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ										

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, υπάρχει αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό για τις ηλικίες από 25 έως 54, που είναι και οι πιο δυναμικές από παραγωγική άποψη. Αντίθετα, υπάρχει μείωση κατά 2% περίπου στις ηλικίες από 15-24 και 55-64. Για τις νεότερες ηλικίες, αυτό είναι αποτέλεσμα του πολύ υψηλού ποσοστού ανεργίας που είναι πάνω από 50% (!) και οδηγεί τους νέους στην παράταση σπουδών ή στην απομάκρυνση από το εργατικό δυναμικό, ενώ για τις ηλικίες πριν τη συνταξιοδότηση είναι ένδειξη παραίτησης (ειδικά εάν ο εργαζόμενος δεν είναι ο μοναδικός κομιστής εισοδήματος στην οικογένεια) ή πρόωρης συνταξιοδότησης, λόγω της μεγάλης δυσκολίας εύρεσης εργασίας σε αυτήν την ηλικία σε περίπτωση απόλυσης.

Από αυτά τα δεδομένα όσο και από τα προηγούμενα, συνάγεται ότι οι αποθαρρυνόμενοι εργάτες, τόσο άντρες όσο και γυναίκες, αποτελούν ένα υπολογίσιμο τμήμα του εργατικού δυναμικού. Αυτό, άλλωστε, επισημαίνει και η διεθνής βιβλιογραφία,³ σύμφωνα με την οποία η αύξηση του ποσοστού ανεργίας οδηγεί σε ακόμη μεγαλύτερη ποσοστιαία μείωση της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό. Ωστόσο, ο ακριβής υπολογισμός αυτού του παράγοντα κρυφής ανεργίας δεν είναι στους στόχους του παρόντος άρθρου.

Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζουν τα ποσοστά ανεργίας με βάση την υπηκοότητα των κατοίκων. Έτσι, λοιπόν, παρατηρείται τριπλασιασμός του ποσοστού ανεργίας των αλλοδαπών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης (33% από 10%) που είναι και το μεγαλύτερο μέρος των αλλοδαπών στην Ελλάδα, σε σύγκριση με τη σχετικά μικρότερη αύξηση (22% από 9%) που παρατηρείται για τους γηγενείς. Αυτό δεν είναι υποχρεωτικά αποτέλεσμα αρνητικής διάκρισης στην αγορά εργασίας, αλλά μπορεί επίσης να είναι το αποτέλεσμα της ανισόμετρης επίδρασης της κρίσης στους διάφορους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι αλλοδαποί είχαν μεγάλη συγκέντρωση σε συγκεκριμένους κλάδους, όπως για παράδειγμα ο κατασκευαστικός.

Πρόσθετες πηγές κρυφής ανεργίας

Εκτιμήθηκε, νωρίτερα, ότι υπάρχει σημαντικός αριθμός αποθαρρυνμένων εργαζομένων που περιλαμβάνει και αυτούς που «κρύβονται» κάτω από αναγκαστικές επιλογές σπουδών, οικιακής εργασίας ή άλλες, τις οποίες αλλιώς δεν θα επέλεγαν. Μέσα σε 3 χρόνια, η απασχόληση των μισθωτών μειώθηκε κατά περίπου 15% (2.425.377 άτομα το α' εξ. 2012 έναντι 2.869.472 ατόμων το α' εξ. 2009), η απασχόληση των αυτοαπασχολούμενων με προσωπικό μειώθηκε κατά 27% (284.294 άτομα το α' εξ. 2012, έναντι

Πίνακας 3. Κατάσταση απασχόλησης ανά εκπαιδευτικό επίπεδο

Κατάσταση Απασχόλησης							
Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Απασχολούμενοι		Άνεργοι		Ποσοστό ανεργίας (%)		
	α2009	α2012	α2009	α2012	α2009	α2012	Ποσοστιαία μεταβολή (2009-2012)
Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακός τίτλος	98399	134629	5954	18305	5,7	12,0	209,8
Πτυχίο Ανωτάτων Σχολών	786887	735054	49531	136720	5,9	15,7	264,8
Πτυχίο Ανώτερης Τεχν.Επαγ. Εκπαίδευσης	753493	680221	93039	226763	11,0	25,0	227,5
Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	1459885	1259690	171417	413796	10,5	24,7	235,3
Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	495903	414017	60697	139169	10,9	25,2	230,7
Απολυτήριο Δημοτικού	851688	590849	77503	173376	8,3	22,7	272,0
Μερικές τάξεις Δημοτικού	26539	10119	2001	4996	7,0	33,1	471,4
Δεν πήγε καθόλου σχολείο	12990	13370	2200	6973	14,5	34,3	236,7
Πηγή: Επεξεργασία μικροδεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ							

Σε σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσης, ο Πίνακας 3 φανερώνει ότι το ποσοστό ανεργίας παρουσιάζει ραγδαία αύξηση σε κάθε κατηγορία με τη μεγαλύτερη αύξηση να παρατηρείται στους πτυχιούχους ανωτάτων σχολών και σχετικά μικρότερη στους πτυχιούχους τεχνολογικών ιδρυμάτων. Το ποσοστό ανεργίας, όμως, παραμένει σημαντικά χαμηλότερο για τους κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων ή πτυχίων ανωτάτων σχολών σε σύγκριση με τους κατόχους πτυχίου ΤΕΙ ή απολυτηρίου μέσης εκπαίδευσης.

388.359 ατόμων το α' εξ. 2009), ενώ η απασχόληση των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό μειώθηκε κατά μόλις 3,3% (935.719 άτομα το α' εξ. 2012 έναντι 967.561 ατόμων το α' εξ. 2009).⁴

Το γεγονός αυτό είναι παράδοξο, αφού δεν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος οικονομικός λόγος που θα οδηγούσε σε τόσο μεγάλη αντοχή απέναντι στην ανεργία τους αυτοαπασχολούμενους χωρίς προσωπικό, σε σχέση με τους υπόλοιπους εργαζόμενους και ειδικά σε σχέση με τους αυ-

τοαπασχολούμενους με προσωπικό. Η εξήγηση μπορεί να προκύψει, εάν ληφθούν υπόψη τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της δομής της απασχόλησης στην Ελλάδα. Υπάρχουν μεγάλες κατηγορίες εργαζομένων, οι οποίοι είναι επαγγελματίες διαφόρων ειδικοτήτων σε τομείς όπου δεν υπάρχει αναπτυγμένη αγορά εργασίας και μεγάλες ή μικρές επιχειρήσεις. Αυτό κάνει πολύ δύσκολη έως αδύνατη γι' αυτούς την εύρεση μισθωτής εργασίας και καθιστά την αυτοαπασχόληση υποχρεωτική επιλογή. Επίσης, ένα πιο πρόσφατο τμήμα των αυτοαπασχολούμενων υποκρύπτει σχέση μισθωτής εργασίας με κίνητρο την αποφυγή πληρωμής ασφαλιστικών εισφορών από τους εργοδότες. Το σύστημα ασφάλισης υγείας και γήρατος σε επαγγελματικά ταμεία, όπως και η μη παροχή επιδόματος ανεργίας ενισχύει την πρόσδεση αυτών των εργαζομένων με τη συγκεκριμένη σχέση (αυτο-)απασχόλησης. Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και εάν ο κύκλος εργασιών τους μειωθεί δραματικά, είναι πολύ δύσκολο να απαγκιστρωθούν και να αναζητήσουν μισθωτή εργασία, επομένως να καταγραφούν στους ανέργους, για όσο χρόνο δεν εργάζονται. Πρόκειται, επομένως, για μία μεγάλη πηγή υποαπασχόλησης και κρυφής ανεργίας στην ελληνική οικονομία, αφού δεν καταγράφεται στις στατιστικές έρευνες, επομένως ούτε στην ΕΕΔ.

Στη συνέχεια, θα πραγματοποιηθεί μία γενική προσεγγιστική εκτίμηση του μεγέθους αυτής της υποαπασχόλησης, με στόχο να προσεγγιστεί η κρυφή ανεργία μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων. Η μέθοδος που θα χρησιμοποιηθεί στηρίζεται στην υπόθεση ότι σε κάθε τομέα της οικονομικής δραστηριότητας (σε επίπεδο διψήφιου κωδικού για μεγαλύτερη ακρίβεια, με εξαίρεση αυτούς του

λούμενων χωρίς προσωπικό, το πρώτο τρίμηνο του 2012, είναι αντίστοιχη με το 13,8% της εργασίας που είχαν κατά το πρώτο τρίμηνο του 2009 και επομένως ένα ισόποσο ποσοστό της δυνατότητάς τους για εργασία παραμένει αναξιοποίητο. Το μέγεθος αυτό εκφράζει τη μείωση της διαθέσιμης εργασίας από το 2009 έως το 2012 και όχι το απόλυτο μέγεθος της υποαπασχόλησης, αφού υποαπασχόληση των αυτοαπασχολούμενων υπήρχε και το 2009. Ακόμη, επομένως, και αν υποτεθεί ότι οι αυτοαπασχολούμενοι αξιοποιούνταν πλήρως κατά το 2009, το οποίο φυσικά και δεν ισχύει, η αύξηση της υποαπασχόλησης μεταξύ 2009 και 2012 αντιστοιχεί σε ισοδύναμη απώλεια άνω των 133.000 θέσεων απασχόλησης· ενώ, αντίθετα, με βάση την ΕΕΔ, η μείωση των αυτοαπασχολούμενων μεταξύ του α2009 και α2012 είναι μόνο 31.844 θέσεις απασχόλησης. Προκύπτει, επομένως, ένα κενό υποαπασχόλησης που ισοδυναμεί με λίγο περισσότερες από 100.000 θέσεις πλήρους απασχόλησης, το οποίο αδυνατεί να μετρήσει η στατιστική έρευνα. Μπορεί, επομένως, να υποστηριχθεί ότι η ύπαρξη υποαπασχόλησης στους αυτοαπασχολούμενους «κρύβει» από το επίσημο ποσοστό ανεργίας ένα μέγεθος που κατά προσέγγιση ξεπερνάει ελαφρώς το 2% του εργατικού δυναμικού.

Πλήρης και μερική απασχόληση

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση αυξάνονται ακόμη και σε απόλυτους αριθμούς, ενώ μειώνεται ραγδαία ο αριθμός των πλήρως απασχολούμενων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του ποσοστού της μερικής απασχόλησης επί του συνόλου. Το

Πίνακας 4. Αριθμός εργαζομένων πλήρους και μερικής απασχόλησης και αιτίες μερικής απασχόλησης					
Πλήρης - μερική απασχόληση και αιτίες μερικής απασχόλησης	α2009		α2012		Ποσοστό Μεταβολής%
	N	%	N	%	
Πλήρης απασχόληση	4210105	93,9	3561217	92,8	-15,4
Μερική απασχόληση	275679	6,1	276733	7,2	0,4
Φροντίζει μικρά παιδιά ή εξαρτώμενους ενήλικες	25703	9,3	15424	5,6	-40,0
Παρακολουθεί μαθήματα ή εκπαιδεύεται	17752	6,4	9171	3,3	-48,3
Έχει ασθένεια ή ανικανότητα	6040	2,2	4436	1,6	-26,6
Δεν μπορούσε να βρει πλήρη απασχόληση	126527	45,9	165276	59,7	30,6
Άλλοι λόγοι	83375	30,2	76705	27,7	-8,0
Δεν δήλωσε λόγο	16281	5,9	5721	2,1	-64,9
Σύνολο	275678	100,0	276733	100,0	0,4
Πηγή: Επεξεργασία μικροδεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ					

αγροτικού τομέα) η μείωση της εργασίας των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό αναμένεται σε ένα πρώτο επίπεδο αφαίρεσης να είναι ανάλογη με τη μείωση της εργασίας των αυτοαπασχολούμενων με προσωπικό και των μισθωτών. Με βάση αυτή την υπόθεση (και μετά από ανάλυση ανά διψήφιο κωδικό οικονομικής δραστηριότητας), προκύπτει ότι η μείωση της εργασίας των αυτοαπασχο-

γεγονός αυτό αποκαλύπτει μία από τις διαστάσεις της συνεχιζόμενης διαδικασίας απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, ειδικά σε συνδυασμό με το εύρημα ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων με μερική απασχόληση θα επιθυμούσαν πλήρες ωράριο, αλλά δεν κατάφεραν να βρουν. Επομένως, η μερική απασχόληση αποτελεί προσαρμογή στις επιθυμίες των εργοδοτών και όχι των εργαζομένων.

Εκτός όμως από αυτό, η μη εθελοντική μερική απασχόληση υποκρύπτει υποαπασχόληση του εργατικού δυναμικού και επομένως ανεργία, που επίσης δεν καταμετράται στο επίσημο ποσοστό. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, το μερίδιο αυτών που θα επιθυμούσαν πλήρη απασχόληση και επειδή δεν βρήκαν εργάζονται με μερική, από 46% πλησιάζει το 60%.

Εάν η έρευνα περιοριστεί στους μισθωτούς, οι 106.420 μισθωτοί που επιθυμούσαν το α' εξ. του 2009 πλήρη απασχόληση αλλά δεν είχαν καταφέρει να βρουν, έγιναν 134.561 το α' εξ. του 2012. Με δεδομένο ότι ο μέσος χρόνος εργασίας στην πλήρη απασχόληση το α' εξ. του 2012 ήταν 43,4 ώρες ανά εβδομάδα, ενώ στην μερική 19,9 ώρες (αποτελέσματα από ίδια επεξεργασία των μικροδεδομένων της ΕΕΔ), προκύπτει ότι η υποαπασχόληση σε αυτή την κατηγορία των εργαζομένων ξεπερνάει το 50%. Αν αυτή η υποαπασχόληση αναχθεί σε χαμένες θέσεις πλήρους απασχόλησης ισοδυναμεί με ακόμη 70.000 περίπου από αυτές, επομένως με το 1,4% περίπου του εργατικού δυναμικού του α' εξ. 2012.

Η εξέλιξη του χρόνου εργασίας

Η δεύτερη ποσοτική διάσταση της προσφοράς εργασίας είναι ο χρόνος εργασίας που επιθυμούν να εργαστούν οι εργαζόμενοι. Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, ο χρόνος αυτός είναι και ο πραγματικός ή συνήθης χρόνος εργασίας τους, αφού οι επιχειρήσεις αναγκαστικά προσαρμόζονται στον χρόνο εργασίας που επιθυμούν οι εργαζόμενοι. Σύμφωνα με εναλλακτικές θεωρήσεις (ριζοσπαστική πολιτική οικονομία, θεσμοκρατικές προσεγγίσεις) ο χρόνος εργασίας επιβάλλεται κοινωνικά και καθορίζεται μέσα από μία πολύπλοκη διαδικασία ταξικών συγκρούσεων. Έτσι, οι προτιμήσεις των εργαζομένων προσαρμόζονται στην υπάρχουσα κατάσταση και όχι το αντίθετο. Με βάση αυτήν την προσέγγιση, είναι πολύ πιθανό ο επιθυμητός χρόνος εργασίας να βρίσκεται πολύ κοντά στον πραγματικό ή συνήθη χρόνο εργασίας και η απόκλιση να είναι μεγαλύτερη μόνο σε περιόδους σημαντικών μεταβολών, όπου οι προ-

τιμήσεις παρουσιάζουν αναντιστοιχία με την πραγματικότητα λόγω των ταχύτατων αλλαγών. Πράγματι, όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, οι επιθυμητές ώρες ήταν κατά μία ώρα την εβδομάδα λιγότερες από τις συνήθεις ώρες το 2009. Το 2012 παρατηρείται μείωση του συνήθους χρόνου εργασίας αλλά όχι σε σημαντικό βαθμό και αύξηση του επιθυμητού που τώρα είναι ελαφρώς μεγαλύτερος από τον συνήθη.

Η παρατηρούμενη πολύ μικρή μείωση του συνήθους χρόνου προξενεί εντύπωση, με δεδομένη τη μείωση του χρόνου εργασίας, μέσω της εκ περιτροπής εργασίας ή της εργασίας μόνο μερικές ημέρες της εβδομάδας που παρατηρήθηκε αυτό το διάστημα σε πολλές επιχειρήσεις, λόγω της μείωσης της ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών. Είναι, άλλωστε, αναμενόμενη η μείωση του χρόνου εργασίας (με ανάλογη μείωση των μισθών) σε περιόδους κρίσης, επειδή πολλές επιχειρήσεις αλλά και σωματεία εργαζομένων προτιμούν αυτό το μέτρο από τις απολύσεις. Η επιμονή του χρόνου εργασίας στην Ελλάδα σε πολύ υψηλές τιμές (από τις υψηλότερες στην ΕΕ) είναι το αποτέλεσμα του συνδυασμού δύο τάσεων. Από τη μία της γενικότερης αυξητικής του τάσης (η οποία έχει ξεκινήσει εδώ και 2 περίπου δεκαετίες)⁵ σε συνδυασμό με την πρόσκαιρη μείωση λόγω της κρίσης. Από τη στιγμή που η αναμενόμενη μείωση λόγω της κρίσης μόλις αντιρροπεί την αυξητική τάση, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η αύξηση του χρόνου εργασίας είναι μία γενικότερη επιλογή του κεφαλαίου (και όχι μόνο στην Ελλάδα)⁶ που δεν έχει ανατραπεί λόγω της κρίσης και με το πέρας της θα οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη αύξηση του χρόνου εργασίας.

Αυτή η γενικότερη τάση υπογραμμίζεται, εξάλλου, και από το γεγονός της μεγάλης ποσοστιαίας αύξησης των απλήρωτων υπερωριών που ξεπερνάει τη σχετικά μικρότερη μείωση των πληρωμένων. Επομένως, περισσότερος χρόνος διατίθεται σε υπερωρίες παρά τη μείωση της ζήτησης προϊόντων και πολύ μικρότερο κομμάτι από αυτόν τον χρόνο είναι πληρωμένος. Είναι φανερό ότι η κρίση αξιοποιείται από τη μεριά των εργοδοτών για την αύξηση

της πίεσης στους εργαζόμενους για αύξηση του απλήρωτου χρόνου εργασίας, δηλαδή την αύξηση του χρόνου εργασίας με τους ίδιους ή και χαμηλότερους μισθούς. Αυτό είναι, άλλωστε, και ένα βασικό χαρακτηριστικό της αύξησης του χρόνου εργασίας σε μακροχρόνια βάση, ότι δηλαδή πραγ-

Πίνακας 5. Βασικές διαστάσεις του χρόνου εργασίας

Χρόνος εργασίας	α2009		α2012		Ποσοστό μεταβολής
	N	Μέση τιμή	N	Μέση τιμή	%
Συνήθεις ώρες εργασίας	4485785	42,21	3837950	41,75	-1,1
Επιθυμητές ώρες εργασίας	4485785	41,07	3837950	41,95	2,1
Πληρωμένες υπερωρίες	2869472	,31	2425377	,23	-25,8
Απλήρωτες υπερωρίες	2869472	,19	2425377	,31	63,2
Ώρες 2ης απασχόλησης	152465	15,93	78518	16,10	1,1

Πηγή: Επεξεργασία μικροδεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ

ματοποιείται χωρίς αντίστοιχη αύξηση ή ακόμη και με μείωση των αποδοχών.

Επιπρόσθετα, η αύξηση του επιθυμητού χρόνου εργασίας, αν και εξακολουθεί να κινείται κοντά στον πραγματικό χρόνο, είναι μία ακόμη ένδειξη της δυσχερούς θέσης στην οποία βρίσκονται οι εργαζόμενοι που επιθυμούν να αυξήσουν τον χρόνο εργασίας τους για να αντισταθμίσουν ένα μέρος από την απώλεια των εισοδημάτων τους. Αυτός είναι, εξάλλου, και ο μηχανισμός που οδηγεί σε αύξηση του χρόνου εργασίας και μάλιστα με τέτοιο τρόπο, ώστε να παρουσιάζεται σαν επιθυμία των ίδιων των εργαζομένων.

Τέλος, οι ώρες δεύτερης απασχόλησης αυξάνονται ελαφρώς, αλλά είναι πολύ λιγότεροι αυτοί που την ασκούν. Πρόκειται για ακόμη μία ένδειξη για την πίεση που υπάρχει αυτή τη στιγμή, λόγω της μεγάλης ανεργίας και της ευχέρειας των εργοδοτών να μισθώνουν ανέργους ακόμη και για εργασίες μερικής απασχόλησης.

Κλαδική διάσταση της απασχόλησης

Όπως είναι γνωστό, η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει ανισόμετρα τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας και επομένως την απασχόληση ανά κλάδο. Ενώ η γενική μείωση της απασχόλησης είναι ίση με 14% περίπου, υπάρχουν κλάδοι, όπως οι κατασκευές και η μεταποίηση, όπου η απασχόληση μειώθηκε κατά 40% και 29% αντίστοιχα. Για τον λόγο αυτό, μειώθηκε σημαντικά και το σχετικό τους μερίδιο στη συνολική απασχόληση. Ο τομέας του εμπορίου παρουσιάζει μείωση λίγο μεγαλύτερη από τον μέσο όρο, ενώ αντίθετα σχετικά μικρότερη μείωση της απασχόλησης παρουσιάζουν οι κλάδοι της δημόσιας διοίκησης και άμυνας, της εκπαίδευσης, των μεταφορών και των καταλυμάτων. Αξιοσημείωτη είναι η αντοχή του τομέα των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων και αυτού της υγείας, στους οποίους δεν υπήρξε μείωση της απασχόλησης μέχρι το α' εξάμηνο του 2012.

Εκτός από την κλαδική διάσταση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταβολή της απασχόλησης ανά κατηγορία επαγγελματιών. Ωστόσο, επειδή κατά το εξεταζόμενο διάστημα μεσολάβησε η μεταβολή της κωδικοποίησης των επαγγελματιών (που πραγματοποιήθηκε το 2011) δεν είναι δυνατή η άμεση σύγκριση των δεδομένων.

Συμπεράσματα

Το ποσοστό ανεργίας του 22,6%, το οποίο φαινόταν να ισχύει για την Ελλάδα του α' εξαμήνου του 2012, αν και τρομακτικά υψηλό, δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική κατάσταση. Στην παρούσα εργασία αναφέρθηκαν διάφοροι παράγοντες που οδηγούν σε ένα αρκετά υψηλότερο πραγματικό ποσοστό ανεργίας. Από αυτούς τους παράγοντες περιγράφηκαν αναλυτικά οι δύο, δηλαδή η υποαπασχόληση των αυτοαπασχολούμενων και η μη εθελοντική με-

ρική απασχόληση των μισθωτών. Σε μία πρώτη προσεγγιστική εκτίμηση της επίπτωσης των παραγόντων αυτών, υπολογίστηκε ότι οδηγούν σε απόκρυψη από τις στατιστικές ανεργίας ενός τμήματος του εργατικού δυναμικού που ξεπερνάει το 3,4%. Αυτό επιβεβαιώνει το επιχείρημα της ύπαρξης σημαντικά υψηλότερου ποσοστού ανεργίας από αυτό που καταγράφει επίσημα η ΕΕΔ.

Η δυσχερής θέση των εργαζομένων στην αγορά εργασίας επιβεβαιώνεται και από τη μελέτη του χρόνου εργασίας, η μέση τιμή του οποίου παρουσιάζει ελάχιστη μείωση, παρά την εκτεταμένη εκ περιτροπής απασχόληση που επιβλήθηκε σε ένα μεγάλο μέρος των εργαζομένων, λόγω της κρίσης. Επίσης, αυξήθηκαν οι απλήρωτες υπερωρίες, ενώ μειώθηκαν οι πληρωμένες. Η τάση που έχει αρχίσει εδώ και δύο δεκαετίες για αύξηση του χρόνου εργασίας στην Ελλάδα δεν φαίνεται να ανακόπτεται από την οξυτάτη κρίση. Η ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας επίσης εντείνεται, αφού ένα σημαντικό τμήμα εργάζεται πλέον με μερική απασχόληση και φυσικά αυτή η διαδικασία δεν γίνεται με τη θέληση των εργαζομένων, αφού η πλειοψηφία των εργαζομένων με μερική απασχόληση θα επιθυμούσε να εργάζεται πλήρως. Τέλος, είναι φανερό η ανισομέρεια με την οποία επηρεάστηκαν οι διάφοροι τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, με ότι μπορεί αυτό να σημαίνει για την εμφάνιση πρόσθετων διαθρωτικών χαρακτηριστικών στην ογκούμενη ανεργία.

Από τη σύντομη ανάλυση της αγοράς εργασίας που προηγήθηκε, είναι φανερό η πλήρης αποτυχία της πολιτικής αντιμετώπισης της κρίσης που εφαρμόζεται στην Ελλάδα στα πλαίσια της ζώνης του ευρώ, τουλάχιστον όσον αφορά την αγορά εργασίας και την απασχόληση. Η ανάγκη για αλλαγή πορείας και προστασία των θέσεων εργασίας είναι πλέον ιδιαίτερα πειστική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ. ενδεικτικά, Daniel Hamermesh / Albert Rees, *The Economics of Work and Pay*, Harper Collins College Publishers, Ν. Υόρκη 1993, σ. 37.
- 2 Βλ. ενδεικτικά, Johann Fuchs, «Long-Term Labour Force Projections for Germany - the Concept of the Potential Labour Force», στο IAB, *Labour Market Research Topics*, 1995· Elke Holst / Katharina C. Spiess, «Labour Market Attachment of People Outside the Labour Force. An Explorative Analysis of the Hidden Labour Force in Europe», *Journal of Applied Social Science Studies* 1 (2002), σ. 55-84.
- 3 Για αναφορές, βλ. George Borjas, *Τα οικονομικά της εργασίας*, μτφρ. Μόνα Παπαδάκου, Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 112.
- 4 Στοιχεία από ιδία επεξεργασία των μικροδεδομένων της ΕΕΔ.
- 5 Βλ. Αλέξης Ιωαννίδης, *Ο αινιγματικός χρόνος της μισθωτής εργασίας*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009.
- 6 Ενδεικτικά, βλ. Juliet Schor J., *The Overworked American: the Unexpected Decline of Leisure*, Basic Books, Ν. Υόρκη 1991.